

Лавриненко С.Т.

Лінгвокультурологічний аспект правової інформативності українських народних дум

Лавриненко Світлана Томівна

кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри сучасної української мови
Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Анотація. В статті розглядаються мовні знаки культурно-правового досвіду, вербалізованого українськими народними думами. Вперше використано лінгвокультурологічний підхід до вивчення правової інформативності фольклору. Основна увага приділена аналізу словесних маркерів правосуб'єктності, правосознання, правомочності, представлених в думах турецько-татарського та польського циклів. Результатом роботи стала характеристика правових сценаріїв, зв'язаних з лінгвокультурними константами "воля", "честь", "справедливість", "достоїнство", "слава".

Ключові слова: лінгвокультурологія, українська дума, правосуб'єктність, правосознання, правомочність.

Текстовий масив народного епосу справедливо вважається акумулятором узагальненого колективного досвіду, областю конвергенції між міфологічним, історичним і художнім сприйняттям дійсності, суттєвим чинником формування національної свідомості та ідентичності. Мовна система українських дум закодувала елементи первісних уявлень, пов'язаних з правовими переконаннями носіїв фольклорної традиції.

У своїх попередніх публікаціях [7; 8; 9; 10; 11] ми, спираючись на досвід українських лінгвокультурологів [4; 6], етнолінгвістів [5; 15], лінгвофольклористів [1; 2], когнітивістів [16, 13], детально розглянули різні форми фіксації правової інформативності народних дум: правосуб'єктні маркери, вербалізації смислових контурів військового права, процеси концептуалізації понять сфери народної правосвідомості, засоби мовної реалізації первісно-правових констант "честь" і "гідність" тощо.

Метою статті є систематизація напрямків лінгвокультурологічного аналізу правової інформативності українського думового епосу.

Лінгвокультурологічне осмислення зазнали загальновідомі, перевірені часом, відібрані фахівцями найвищої кваліфікації, добре зрозумілі носіям етнокультурних констант українства зразки народної творчості, представлені у виданні: Народні думи. – К.: Дніпро, 1986. – 173 с [14].

Аналіз правової інформативності текстів українських народних дум здійснюється з опорою на когнітивно-інтерпретативну методику вивчення фольклорного тексту.

Українським народним думам, як глибоко оригінальним музично-поетичним творам високого ідейного звучання, належить почесне місце у фонді епічної культури. Створені в епоху найбільшої напруги народу в боротьбі за право на життя, вони пройшли складну еволюцію. Час виникнення дум (XV ст.) збігається з початком формування української нації. Основою розглянутих текстів стали історичні реалії XV–XVII ст.: страждання українських полонених в татарсько-турецькій неволі; героїзація перемог українських козаків-лицарів [1, с. 25]. Епічні фабули, пов'язані з історичним минулим народу, описують певні події, часто конкретних осіб [3, с. 153; 12, с. 267].

Правова інформативність українських народних дум ґрунтується на ментальних основах національного світобачення. Отже, цілком закономірно, провідна роль у її організації як сегменту фольклорно-правового

лінгвоконцептополя належить енграмам правосвідомості.

Правова культура пов'язана з ментальними стереотипами. Вербалізований досвід, знання, акумульовані певною етномовною спільнотою, становлять базис ментальності як форми оволодіння дійсністю, частиною якої є правова реальність.

Трансльовані народним епосом елементи правосвідомості становлять систему ментальнозумовлених знаків, значень та їх кореляцій. Світ значень утворюється сукупністю ціннісно-смислових параметрів й виявляється культурною формою існування правового знання та способом його функціонування у сфері духовно-практичної діяльності людини. Свідомість через вербалізовані кванти соціального досвіду забезпечує смислотвірний підмурок правової культури, інформативний простір якої визначається виражальними можливостями відповідних лінгвосеміотичних реалізацій.

Ментальний аспект правового досвіду, відтворений народними думами, постає з внутрішньої здатності людини чинити у відповідності до вимог типових для буття конкретного етносу обставин. Вибір моделі поведінки при цьому спирається на етнокультурні константи, які доволно активізуються мозком. Ментальні ознаки народно-правового світобачення об'єктивуються мовою героїчного епосу через окремі значення і смисли, елементи внутрішньої форми мовних знаків, засоби вторинної і асоціативно-похідної номінації, культурні конотації тощо.

Лінгвокультурні маркери правосвідомості українських народних дум асимілюють кванти знання, які відповідають поняттєвій мережі правового досвіду носіїв фольклору. Мовна компетенція творців героїчного епосу членується на релевантні фрагменти осмислення дійсності, що мають вербальне вираження, у якому суміщаються етнокультурний, соціокультурний і особистісний виміри. Стереотипні настанови когнітивно-культурного камертона сприйняття правового сегменту фольклорної картини світу крізь призму ціннісної прагматики етносвідомості спираються на спектр почуттів, настроїв, думок, вражень, вербалізованих творцями фольклору.

Правосвідомість персонажів українських дум є результатом концептуалізації елементів відповідної сфери народного досвіду. Зазначена категорія реалізується за допомогою семантичного конструкту імен та предикатів, які співвідносяться з одиницями етнодетермінованого мислення. Ментальний простір пра-

восвідомості героїчного епосу становить фрагмент наївної картини світу, що моделюється мовою, а саме фольклороправовими лінгвокультурами, семантика яких відображає етапність мислення (мрія, роздум, вагання), ментальні результати (думка, ідея), ментальні ініціативи (розгляд, тлумачення), ментальні стани (візія, гадка, уява), ментальні переконання (норма, настанова) тощо.

Ментальні архетипи правосвідомості народних дум, склалися історично на підставі цілої низки принципів етногенезу. Параметри розгляданого явища пов'язуються з конкретними мовними фіксаціями рецепцій різноманітних проявів буття, а також з прямими та опосередкованими маркерами специфічних для національного характеру інтелектуальних, моральних та вольових якостей.

Представлені героїчним епосом мовні знаки включення культурних цінностей до сфери правосвідомості активізують низку фольклороправових смислів, що спираються на народні рецепції кола можливостей, сподівань, претензій персонажів – оборонців вітчизни та їх опонентів. Фольклороправові лінгвокультури дум утворюють специфічну парадигму словесних індексаций суб'єктів (козак, бранець), предикатів (воювати, обороняти), атрибутів (славний, відважний), артефактів (шабля, пицаль) стихійної правосвідомості й правоздатності, які об'єднуються у тематичні групи та асоціативні поля. Конотації, що формують оцінку семантику досліджуваних одиниць, не є однорідними через соціальну зумовленість. Лінгвокультурологічне дослідження правової інформативності думового масиву сприяє розкриттю фольклорних чинників становлення низки загальноправових засад та ідей, таких, як законність, демократизм, соціальна справедливість, гласність, національне самовизначення.

Героїко-епічні структури культуроправового досвіду різноманітні за способами формування та впливу. Концептуалізація енграм природного права людини на життя, свободу, власність, справедливість виявляється у зв'язку між смисловими одиницями народних дум (звичай, закон, наказ, кара, суд).

Мовні знаки, пов'язані з номінацією та характеристикою особи, як носія народного досвіду сфери правосвідомості й правоздатності, посідають важливе місце у розглянутих текстах. Правосуб'єктні маркери героїчного епосу презентують систему народних знань, адекватних особливостям жанру, забезпечують накопичення й передачу інформації про становлення етноправового досвіду українців, сприяють піднесенню гуманістичних цінностей та вихованню патріотизму. У центрі семантичного простору правосуб'єктних номінацій народних дум перебувають смислові структури на позначення представників козацької мілітарної спільноти (кошовий, отаман, полковник, гетьман). Поліядерність культуроправових позначень людини у народному епосі варто розглядати не як перелік вербальних сигналів, а як сукупність концептуальних ознак. Номінації персонажів дум постають у вигляді сполучення культуроправових смислів, які перебувають у відношеннях взаємовпливу, підпорядковуються певній ієрархії, мають досить широку кількісну реалізацію, тяжіють до варіативності окремих смислових сегментів. Персонажі аналізованих текстів відрізня-

ються за статтю, віком, родинним статусом, майновим станом, суспільною роллю та родом діяльності, проте усі вони тією чи тією мірою виявляють компетенцію сфери військового права. Отже, цілком закономірно, мовні знаки правосуб'єктності героїчного епосу корелюють з маркерами фольклороправових артефактів військової та побутової сфер, позитивно та негативно оцінних атрибутів, культурних констант, характерних для носіїв козацького етосу: "честь", "гідність", "безчестя", "свобода", "воля", "неволя", "доля", "недоля", "справедливість", "несправедливість".

Провідними для персонажів народних дум є громадянська, адміністративна (військовий сектор), сімейна сфери етноправового досвіду. Зазначена база слугує підмурком стихійної та обґрунтованої правоздатності героїв, які із залученням військових чи побутових артефактів реалізують індивідуальні та колективні правочини (козаки радять раду, козаки виступають у похід, козаки б'ються з ворогами, козаки звільняють бранців).

В українських народних думках мовні маркери досвіду сфери військового права представлені набагато виразніше, ніж у інших фольклорних жанрах. Адже у правовій культурі українського козацтва мотив фахової ідентифікації домінував над етнічною та конфесійною тотожністю. Мовними маркерами мілітарно-правового континууму народних дум виступають іменники, прикметники, дієслова, словосполучення і речення на позначення військових дій, посад військовослужбовців, військових одиниць та формувань, військовополонених, різновидів зброї, клейнодів тощо (козацький табур, сотня, курінь, келеп, булава, бунчук). Як свідчать тексти "Самійло Кішка" [14, с. 51], "Отаман Матяш старий" [14, с. 25], фольклороправові скрипти народних дум відтворюють прагнення козаків виявити молодецтво й відвагу, обрати долю захисника вітчизни, сумлінно виконувати військові обов'язки, чинити збройний опір порушникам інтересів рідної землі, брати участь у органах самоврядування, висловлювати політичні погляди, розраховувати на підтримку однодумців, розпоряджатися майном та ін. Сформовані на засадах рицарської корпоративної ідеології прообрази правосвідомості виражаються у вербалізованих думках культуроправових саморефлексій героїв. Правові програми, характерні для народного епосу, з часом, стали запорукою сходження козацтва до рангу окремого привілейованого збройного стану з сильними соціальними амбіціями, претензіями на особливий статус, чітким розумінням власного потенціалу. Лінгвокультурні фіксації правової поведінки героїв народних дум здійснюються за допомогою субстантивно-атрибутивних одиниць та дієслівних маркерів з модальністю вірогідності чи імперативу. Імперативні значення дієслівних форм характеризуються певними структурно-семантичними особливостями й відповідними морфологічними, синтаксичними та стилістичними модифікаціями у текстах різної тематики.

Узагальнення функціональних модусів культуроправових концептів сприяло виявленню у аналізованому матеріалі субстратів, пов'язаних із поняттями "справедливість-мета" й "справедливість-засіб". Перший вербалізує уявлення про певний суспільний іде-

ал, другий – про критерії прав, свобод, відповідальності, обов'язків особи перед товариством. Для героїв народного епосу справедливим є те, що не порушує канонів права, а діяти за справедливістю – позначає діяти по праву, у відповідності до рівних для всіх членів соціуму норм.

Думи втілили умотивовані міфопоетичним мисленням українців моральні принципи та пріоритети, невіддільно пов'язані з ідеями особистої незалежності, честі та гідності.

Гідність осмислюється творцями героїчного епосу як соціальна якість найвищого гатунку, що свідчить, з одного боку, про вартість людини для суспільства з точки зору її моральних, духовних, фізичних якостей, тобто вагомість індивіда як представника людства незалежно від його входження до тієї чи тієї соціальної спільноти, а з іншого – про особистісну роль для людини її моральних, духовних, фізичних якостей незалежно від становища у суспільстві. Первісні правові смисли, пов'язані із фольклороправовою константою "гідність", індексують усвідомлення і відчуття героями дум власної високої вартості.

Культуроправовий феномен "честь", у думовому епосі, презентує значущість особи для суспільства, виявлену у зв'язку з належністю до конкретної соціальної, професійної, національної групи, а також особистісну цінність суб'єкта, сформовану у межах власного духовного світу, індивідуальної свідомості та самосвідомості.

У концептуальному континуумі українських дум повага до гідності та честі включає низку правоможностей, детермінованих необхідністю виражати й забезпечувати статус особи у різних сферах суспільного буття. Тексти "Іван Богун" [14, с. 121], "Хмельницький та Барабаш" [14, с. 111], "Перемога Корсунська"

[14, с. 116] транслюють варіанти народного осмислення права на повагу гідності та честі за посередництва мовних об'єктивацій одиничних та повторюваних дій, ініційованих правосуб'єктами.

Словесні знаки індивідуальної та колективної правосвідомості, характерні для героїчного епосу, спираються на етномотивовані фіксації уявлень про норму і відхилення від неї. Зазначені одиниці думових текстів функціонують у тандемі з маркерами ядерних і периферійних культуроправових констант. Індексация елементів правосвідомості героїв українських дум часто супроводжується атрибутивними характеристиками позитивної чи негативної оцінності (славні лицарі, бідні невольники, невірні бусурмани).

Таким чином, в українському героїчному епосі знайшли пріоритетне відтворення етноправові програми військової, сімейної, економічної та міжнародної сфер. Система лінгвокультурних характеристик народних уявлень про законодавчу й виконавчу владу, представлена у аналізованих текстах, відображає переконання й погляди козацької епохи. Фольклороправовий комплекс дум тісно пов'язаний зі становленням ідей громадянського гуманізму, найбільш концентрованим виразом яких є комплекс ментально значущих для українців категорій, як-от: мужність, справедливість, воля, честь, гідність, етнічна самобутність, патріотизм.

Системний лінгвокультурологічний опис правової інформативності народних дум передбачає концептуалізацію етнодетермінованих уявлень сфери правосвідомості, розгляд маркерів правосуб'єктності, характеристики мовних об'єктивацій правових програм військової сфери, вивчення особливостей відтворення у конкретних текстах фольклороправових констант "воля", "честь", "гідність".

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- Бещенко Т.П. Текстово-образні універсалії думового епосу: Структура, семантика, функції. – Суми: Видавництво СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2008. – 400 с.
Betsenko T.P. Tekstovo - obrazni universalii dumovogo eposu: Struktura , semantika , funktsii . [Text-shaped universals of duma epic: Structure, semantics, functions] – Sumy: Vydavnytstvo Sum DPU im. A.S. Makarenka, 2008. – 400 s.
- Данилюк Н.О. Поетичне слово в українській народній пісні. – Луцьк: Вежа, 2010. – 511 с.
Daniiljuk N.A. Poetichne slovo v ukrainskij narodnij pisni [Poetic word in Ukrainian folk songs]. – Lutsk: Vezha, 2010. – 511 s.
- Дмитренко М.К. Українська фольклористика: історія, теорія, практика. – Київ: Народознавство, 2001. – 575 с.
Dmitrenko M.K. Ukrainskaja folkloristika: istorija , teoriija , praktika. [Ukrainian folklore: history, theory, practice] - Kyiv: Narodoznavstvo, 2001. – 575 s.
- Єрмоленко С.Я. Фольклор і літературна мова. – К.: Наукова думка, 1987. – 243 с.
Yermolenko S.Ya. Folklor i literaturna mova [Folklore and literary language]. – K.: Naukova dumka, 1987. – 243 s.
- Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: Нариси. – К.: Довіра, 2007. – 261 с.
Zhavoronok V.V. Ukrainska etnolingvistika: Narisy. [Ukrainian ethno-linguistics: Essays] – K.: Dovira, 2007. – 261 s.
- Кононенко В.І. Українська лінгвокультурологія. – К.: Вища школа, 2008. – 327 с.
Kononenko V.I. Ukrainska lingvokulturologija [Ukrainian linguo-culturology]. – K: Vyssha shkola, 2008. – 327 s.
- Лавриненко С.Т. Правосуб'єктні маркери українських народних дум // Українське мовознавство: Міжвідомчий науковий збірник. – Київ: РВВ Київського національного університету ім. Т.Г.Шевченка, 2009. – С. 255–261.
Lavrynenko S.T. Pravosubjektni markery ukrainskikh narodnykh dum [Legal subject markers of Ukrainian folk epic songs] // Ukrainske movoznavstvo: Mezhdvidomchij naukovyj zbirnyk. – Kiev: RIO Kyivskogo natsionalnogo universytetu im. T.G. Shevchenka, 2009. – S. 255 – 261.
- Лавриненко С.Т. Вербалізація смислових контурів військового права в українських народних думах // Літературознавчі студії – Вип.29. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 247–251.
Lavrynenko S.T. Verbalizatsija smyslovykh konturiv voyennogo prava v ukrainskikh narodnykh dumakh [Verbalization of semantic contours of military law in Ukrainian folk epic songs] // Naukovi zapysky – Vyp. 29. – K.: Vydavnychij Dim Dmytra Burago, 2010. – S. 247 – 251.
- Лавриненко С.Т. Концептуалізація уявлень сфери народної правосвідомості в українських думах // Наукові Записки. – Серія "Філологічні науки" (Мовознавство). – Вип.89 (1). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2010. – С. 328–332.
Lavrynenko S.T. Kontseptualizatsiya ujavlen sfery narodnoi svidomosti v ukrainskykh dumakh [Conceptualization of folk consciousness in Ukrainian folk songs]. // Naukovi Zapysky. – Seriya "Filologichni nauky" (Movoznavstvo). – Vyp.89 (1). – Kirovograd: RVV KDPU im. V. Vynnychenka, 2010. – S. 328 – 332.

10. Лавриненко С.Т. Мовна реалізація народно-правових енгам честь і гідність (на матеріалі українських дум) // Мова і культура: наукове видання. – Вип.13. – Том I (137). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 127–134.
Lavrynenko S.T. Movna realizatsija narodno-pravovykh engram chest i gidnist (na materiali ukrainskikh dum) [Language implementation of national legal ingrams honor and dignity (based on Ukrainian folk epic songs) // Mova i kultura: naukove vydannya. – Vyp.13. – Tom I (137). – K.: Vydavnychij dim Dmytra Buraho, 2010. – S. 127 – 134.
11. Лавриненко С.Т. Лінгвокультурологічне осмислення правового досвіду українського козацтва // Українське мовознавство: Міжвідомчий науковий збірник. – Київ: РВВ Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка, 2012. – Вип. 42/11. – С. 237–224.
Lavrynenko S.T. Lingvokulturologichne osmyslennya pravovogo opytu ukrainskogo kazactva [Linguo-cultural understanding of Ukrainian Cossack legal experience] // Ukrainske movoznavstvo: Mezhhvidomchij nauchnyj zbirnyk. – Kyiv: RVV Kyivskogo natsionalnogo universytetu im. T.G. Shevchenka 2012. – Vyp. 42/11. – S. 237 – 224.
12. Лановик М.Б., Лановик З.Б. Українська усна народна творчість. – К.: Знання-Прес, 2005. – 591 с.
Lanovyk M.B., Lanovyk Z.B. Ukrainska usna narodna tvorchist [Ukrainian folklore]. – K: Znannja-Pres, 2005. – 591 s.
13. Мех Н.О. Лінгвокультурологема "ЛОГОС" у науковій, релігійній та художній картинах світу. – К.: Інститут української мови НАН України, 2011. – 410 с.
Mekh N.A. Lingvokulturologema "LOGOS" v nauchnij, religijnij i khudozhnij kartynakh svitu [Linguo-culturologeme "Logos" in scientific, religious and artistic world view]. – K.: Institut ukrainskoji movy NAN Ukrainy, 2011. – 410 s.
14. Народні думи: [збірник / упоряд., авт. передм. і прим. С.В. Мишанич]. – К.: Дніпро, 1986. – 173 с.
Narodni dumy [Folk epic songs]: [zbirnyk / uporjad., avt. peredm. i prym. S.V. Myshanych]. – K.: Dnipro, 1986. – 173 s.
15. Савченко Л.В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти. – Сімферополь: Доля, 2013. – 600 с.
Savchenko L.V. Fenomen etnokodiv dukhovnoji kultury u frazeologii ukrainskoji movy: etymologichnyj ta etnolingvistychnyj aspekty [The phenomenon of spiritual culture ethnic codes in phraseology of the Ukrainian language: etymological and ethno-linguistic aspects]. – Simferopol': Dolya, 2013. – 600 s.
16. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология. – К.: Фитосоцицентр, 2000. – 248 с.
Selivanova Ye.A. Kognitivnaya Onomasiologiya [Cognitive Onomasiology]. – K.: Fitosotsiotsentr, 2000. – 248 s.

Lavrynenko S.T. Linguistic culturelogical aspect of legal informativity in Ukrainian epic lyrical song

Abstract. The article is focused on the study of lingual signs of cultural and legal experience, verbalized in the Ukrainian folk epic lyrical songs. The investigation of folklore legal informativity grounded on linguistic culturelogical methods has been applied for the first time. The main attention has been paid to the analysis of the linguistic cultural markers that reflect legal subjectivity, legal consciousness and competence in the epic lyrical songs of Turkish, Tatar and Polish cycles. The detailed characteristics of legal scripts, connected with linguistic cultural constants "will", "honour", "justice", "dignity" and "fame", presents the results of the investigation.

Keywords: *linguistic culturology, Ukrainian epic lyrical song, legal subjectivity, spelling, legal competence.*